CENTAUREA OILA O'SIMLIKLARINING FARMAKOLOGIK VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Bahodir Xolmamat o'g'li Abdurahmatov
Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktarant

Rahmatillo Sultonovich Dexqonov
Namangan davlat universiteti k.f.n., dots

Baxrom Jamolidinovich Komilov
Namangan davlat pedagogika instituti katta ilmiy xodim, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.21335711

Centaurea turkumining umumiy botanik tavsifi. Turkum Centaurea (Asteraceae) Kentavr (yunon mifologiyasidagi yarim odam, yarim ot hayvonlari) bo'lgan Xironni davolagani aytilgan, shuning uchun bu turkum nomi. Bu turkum an'anaviy ravishda taksonomik jihatdan muammoli deb hisoblangan. Shunga qaramay, turkum va ayniqsa Centaureinae kenja qabilasining so'nggi molekulyar tahlillari Centaureaning tabiiy chegaralarini ishonchliroq aniqlash imkonini berdi. Sentaurea turkumi turlari quyidagi kenja guruhlar bilan ifodalanadi: Acrolophus (Cass.) DC., Jacea-Lepteranthus va Seridia-Melanoloma, shu jumladan 30 ta turli bo'limlar.

Ushbu o'simlik deyarli hamma uchun tanish bo'lib, xalq orasida ko'plab nomlar bilan mashhur: soch, ko'k gul, yamoqgul, blavat, sianoz, moviy sianoz. Ba'zi xalqlarda bu o'simlik sehrli xususiyatlarga ega deb hisoblangan. Centaurea gullari butun Yevropada, Rossiyaning Yevropa qismida, Kavkazda, Uzoq Sharqda va ma'lum darajada Markaziy Osiyoda tarqalgan. O'sishi uchun u bahor va kuz ekinlari (xususan, bug'doy, javdar va zig'ir) ekilgan dalalarni, yem-xashak o'tli yaylovlarni, shuningdek tashlab qo'yilgan haydalgan yerlarda, yo'l bo'ylarida va begona o'tlar o'sadigan hududlarda o'sishni afzal ko'radi.
Botanik Sentaurea turkumi (Gentianaceae oilasiga mansub Centaurium turkumi turlari bilan adashtirmaslik kerak) bir-biriga ancha yaqin bo'lgan qichitqi o'tlar bo'lib, lekin navbatlashuvchi polimorf tikansiz barglari bilan ajralib turadi. Centaurea o'tsimon, bir yillik yoki ko'p yillik. Sentaurea ning barcha turlarining o'ziga xos xususiyati gullarning pastki qismidagi o'ramdir; o'ram shingil kabi bir-birini qoplaydigan kichik bargchalardan iborat.

1-rasm Centaurea oilasi o'simliklari

Ba'zi turlar hoshiyali yoki biroz tukli, boshqalari esa butun barglar bilan ajralib turadi. Ularning gullari savatchaga joylashgan. Ularning ranglari asosan pushti, binafsha va binafsha ranglarda o'zgarib turadi. Qabulxona mo'l ipak bilan qoplangan. Changdonlar pastki qismida birlashgan; uslub qisqa shoxli, jingalaklari doimiy yashil yoki bargli. Shunday qilib, Centaurea gulining birinchi ma'lum bo'lgan shifobaxsh xususiyati — yaralarni davolash — qadim zamonlardan beri ma'lum. Umuman olganda, bu gullarni qor suvida damlab iste'mol qilish ilgari ko'rish qobiliyatini mustahkamlashning asosiy vositasi

sifatida qaralgan, hatto Fransiya Tibbiyot Akademiyasi ham buni ma’qullagan. Centaurea moviy guli bilan davolashdan so‘ng ko‘zoynak taqishga ehtiyoj qolmagan. Mahalliy tabiblarimiz Centaurea moviy guli suvi bilan kon’yunktivit kasalligini davolash amaliyotini olib borgan. Hattoki hozirgi kungacha ham ushbu gul suvi ko‘z yuvishda ishlatiladi (2-rasm).

2-rasm Centaurea oilasi o’simliklarining gullari

Centaurea turkumining umumiy farmakologik tavsifi. Centaurea oila o’simliklari qadim zamonlardan beri dorivorlik xususiyati bilan tanilgan. Asteraceae oilasiga mansub dorivor o‘simlik bo‘lib, hamma joyda o‘sadi. Sentaurea turlarining dorivor xususiyatlari, ehtimol, achchiq kristalli to‘yinmagan laktonlarning mavjudligi bilan bog‘liq. Dorivorlik xususiyatiga qaramay, ba’zi guayanolid seskviterpen laktonlari zaharli hisoblanadi. Ularning in vitro zaharliligi quyidagicha eng yuqori darajadan eng kam zaharli darajagacha tasniflangan: repin, sublyuteolid, janerin, sinaropikrin, akroptilin va solstitialin. Ushbu birikmalar Parkinson kasalligida ishtirok etadi va nigrostriatal otning nigrostriatal ensefalomalatsiyasi deb nomlangan. Sentaurea jinsi seskviterpen laktonlar (SL) mavjudligi bilan tavsiflanadi.

Sentaurea turlari xalq tabobatida diareyaga qarshi, qazg‘oqqa qarshi, revmatizmga qarshi, yallig‘lanishga qarshi, o‘t haydovchi, o‘t haydovchi, ovqat hazm qiluvchi, oshqozon, hayz, burishtiruvchi, gipotenziv, isitma tushiruvchi, sitotoksik hamda bakteriyalarga qarshi ta’sirga egaligi bilan mashhur bo‘lib, alohida yoki boshqa o‘simliklar bilan aralash holda qo‘llaniladi.

Ayrim turlari Sharqiy Osiyo, Yevropa (Turkiya va Ispaniya) va G‘arbiy Afrikada (Niger) mashhur ichimlik hisoblanadi. Hindistonda Sentaurea cyanus gullari tonik, emmenagogik va stimulyator hisoblanadi. Gullari yengil burishtiruvchi xususiyatga ega. Masalan, ulardan olingan preparat konyunktivitda tinchlantiruvchi ta’sirga ega bo‘lib, Fransiyada "Eau de Casse-Lunettes" nomi bilan mashhur bo‘lgan. Sentaurea behen, fors turining ildizlari semirtiruvchi va afrodiziak xususiyatlarga ega deb hisoblanadi, shuningdek, tosh kasalliklari va sariqlikda qo‘llaniladi. Sentaurea picris, suvda ezilgan o‘simlik qurtlarni davolash va qo‘ylarning yaralarini davolash uchun ishlatiladi.

Xitoy an’anaviy shifokorlari isitma va intoksikatsiyani davolash uchun C. uniflora qo‘llagan. Sentaurea uniflora ekstrakti etilatsetat bilan membrana lipidlarining peroksidlanishini ingibirlaydi va aterosklerozga qarshi ta’sir ko‘rsatadi.

Turk xalq tabobatida bir nechta Sentaurea turlari, ayniqsa, abssess (Sentaurea iberica), astma (Sentaurea iberica) kabi yallig‘lanish kasalliklariga qarshi va isitmani tushirish uchun (Sentaurea calcitrapa va Sentaurea jacea) tavsiya etilgan. Sentaurea pulchella, Sentaurea drabifolia, Sentaurea solstitialis. solstitialis, Sentaurea iberica va Sentaurea virgata bezgak, shamollash, oshqozon buzilishi, qorin og‘rig‘i va lab atrofidagi gerpes infeksiyalarini davolash uchun ishlatiladi.

Ispaniyada Sentaurea aspera, Sentaurea seridis va C. melitensis gipoglikemiyada qo‘llaniladi. Sentaurea ornata ning eng keng tarqalgan qo‘llanilishi oshqozon yarasi va

yaralarini davolashdir. Shuningdek, u vannalarda, yuvinishlarda, yangi, quritilgan yoki qovurilgan ildizdan qo‘shimcha sifatida va ildiz bo‘laklari ilgari qovurilgan zaytun moyini surtish orqali mahalliy ravishda qo‘llaniladi. Oshqozon og‘rig‘i yoki qon aylanishi bilan bog‘liq muammolarda u og‘iz orqali qabul qilinadi. Bundan tashqari, Badaxosda dog‘lar, oyoq og‘rig‘i, yallig‘lanish, bavosil, hasharotlar chaqishi, qichishish, revmatizm, osteoartroz, umumiy og‘riq, qon aylanishi, oshqozon og‘rig‘i, teri saratoni, gangrena, hamma narsa uchun, "universal davo" panatseyasiga qarshi ishlatiladi. Sentaurea ornata Ispaniya va Portugaliyaning boshqa mintaqalarida ham ko‘karishlar, cho‘zilishlarni davolash, artrit, revmatizmga qarshi yoki qonni tozalovchi vosita sifatida qo‘llaniladi

Centaurea turkumining umumiy biologic faolligi. Biologik faolliklar kimyoviy jihatdan α, β to‘yinmagan karbonil strukturalar, masalan, α-metilen γ-lakton, α,β to‘yinmagan siklopentenon yoki bog‘langan efir bilan bog‘liq. Ushbu strukturaviy guruhlar nukleofillar, ayniqsa sistin sulfgidril guruhlari bilan Maykl tipidagi birikish orqali reaksiyaga kirishadi. Alohida SL lar o‘rtasidagi faollikdagi farqlar alkillovchi strukturaviy elementlarning turli sonlari bilan tushuntirilishi mumkin; Karabunarliev va boshqalar. Shunga qaramay, lipofillik, molekulyar geometriya va kimyoviy muhit yoki maqsadli sulfgidril kabi boshqa omillar ham ushbu birikmalarning faolligiga ta’sir qilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Флора Узбекистан. Т. 6, Акад. Наук УзССР, Ташкент, 1962, 399 с.
2. Garcia-Jacas, N.; Susanna, A.; Mozaffarian, V.; Ilarslan, R. The natural delimitation of Centaurea (Asteraceae: Cardueae): ITS sequence analysis of the Centaurea jacea group. Plant Syst. Evol. 2000, 223, 185–199.
3. М.А. Бакенова. Тр. Ин-та ботаники. Т. 17. С. 177-180. АН КазССР. 1963.
4. Р.Г. Медведева и др. Лекарственные растениѐ Алма-Атинской области, Р.Г. Медведева, О.У. Лушпа, Л.Д. Брызгалова, Ф.М. Аталыкова, А.Л. Никифорова // Тр. Ин-та ботаники. Т. 31. С. 3-54. АН КазССР. 1972.
5. Л.В. Ревазова, М.Н. Ерибекѐн, В.А. Мначаканѐн. Арм. хим. жим. Т. 26.
6. B. J. Komilov, K. A. Eshbakova, Q. D. Davronov, B.D. Mamarasulov.Antimicroble activity of centaurea plants: 14th International Symposium on the Chemistry of Natural Compounds, 7-8 October, 2021, Tashkent, P.77
7. Al-Snafi A. (2015). "The pharmacological importance of Centaurea cynus - A review". International Journal of Pharmacy Review and Research 5:379–384.
8. "Online atlas of the British & Irish flora: Centaurea cyanus (Cornflower)". Biological Records Centre and Botanical Society of Britain and Ireland. Retrieved 22 May 2016.
9. "Centaurea Cyanus [sic]: Best Practices for Growing the Cornflower". Best Plants. March 2019. Retrieved 5 November 2020.
10. https://en.wikipedia.org/.
11. Lin R.D., Chin Y.P., Lee M.H. Antimicrobial activity of antibiotics in combination with natural flavonoids against clinical extended-spectrum β-lactamase (ESBL)-producing Klebsiella pneumonia. Phytother. Res. 2005;19:612–617. doi: 10.1002/ptr.1695.
12. N. Khan, D. N. Syed, N. Ahmad, and H. Mukhtar. Antioxidants & redox signaling Volume 19, Number 2, 2013.
13. Kübra Uçar, Zeynep Göktaş Biological activities of naringenin: A narrative review based on in vitro and in vivo studies Nutrition Research Volume 119, November 2023, Pages 43-55.
14. Jia-Chen Xue, Shuo Yuan, Huan Meng, Xiao-Ting Hou, Jiao Li, The role and mechanism of flavonoid herbal natural products in ulcerative colitis Biomedicine & Pharmacotherapy Volume 158, February 2023, 114086.